

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Забезпечення прав людини у діяльності поліції»
вибіркових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти
(26 Цивільна безпека 262 Правоохоронна діяльність)

за темою: Правова держава та права людини

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники: Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Ю.М. Перерва.

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Б.Г. Головка.

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Кисильова К.В.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, к.ю.н., доцент Зубенко Г. В.

2. Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент Гудзь Т. І.

Навчальні питання

1. Правова держава: поняття та основні принципи.
2. Пріоритет прав людини як визначальний принцип правової держави.
3. Гарантованість прав людини у правовій державі.
4. Взаємна відповідальність людини і держави у правовій державі.
5. Права людини і формування правової держави в умовах реформування політичного та економічного ладу в Україні.

Література

Основна:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико- правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К.: Знання України, 2010. 219 с.
3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
4. Закон України „Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. № 2235-III (із змін.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
5. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 53. Ст.799.
6. Шемшученко Ю.С. Правоохоронна діяльність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

Допоміжна:

1. Борейко А. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність / А. Борейко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 2(35). С. 58-65.
1. Гончаров В. Презумпція про права людини та презумпція конституційності нормативних актів / В. Гончаров // Право України. 2015. № 2. С. 175 – 185.
2. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності // Право і безпека. 2010. № 3. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2010_3_33.pdf.
2. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навч. посібник. – Острог: Видавництво Нац. університету «Острозька академія». 2010. – 218 с.

3. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України /О.Нелін // Юридична Україна. 2016. № 5 – 6. С. 9-14.

Текст лекції

1. Правова держава: поняття та основні принципи

Конституція України у ст. 1 проголосила, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Правова держава як певна ідея, теорія і концепція, а потім і відповідна практична модель влаштування держави і навіть суспільства, має історичну генезу і сучасні варіанти її розуміння. Що стосується ознак та принципів, які їй притаманні, то їх пошук здебільшого опосередковувався з'ясуванням взаємозв'язку і погодженості взаємодії права і влади.

Правова держава - така суверенна, політико-територіальна організація влади, яка існує і функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально-справедливого права і в якій на його основі реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством.

Слід відразу зазначити, що правова держава є одним із найвизначніших загальнолюдських політико-юридичних ідеалів, який у юридичній науці набув вигляду теоретичної конструкції. Тому теорія, під якою загалом розуміють сукупність загальних положень, що створюють науку або її розділ, в тому числі і правової держави, не є догмою і має різні форми вираження, повноту змісту. Різні автори, що займаються цією проблемою, розглядають її у неоднакових аспектах, включають у теорію правової держави неодноманітну кількість і якість ознак, елементів, принципів, критеріїв оцінки і диференціації і т. ін. Але безумовним визнається те, що тільки держава здатна надати юридичної загально-обов'язковості тим умовам, які конче необхідні для використання кожною людиною її прав і свобод. І якщо держава максимально реалізовуватиме таку здатність, зробить це основною своєю функцією, то вона може вважатися правовою, або ж такою, що прагне стати нею.

Для формування правової держави необхідний високий рівень розвитку суспільних відносин, проте не слід цей процес прив'язувати до конкретної епохи, соціально-економічної формації, суспільного устрою, типу або форми держави. Правова держава - це загальнолюдське поняття і цінність її в тому, що це питання про панування справедливого права в суспільстві, верховенство закону і т. ін.

Теорію правової держави як і будь-яку іншу ідею, концепцію, можна розглядати через її принципи. Принципи правової держави - це найголовніші, найзагальніші закономірності цієї теорії. При цьому завдання полягає в тому, щоб виявити і розглянути дійсні принципи правової держави, не ототожнюючи їх з її ознаками, рисами, завданнями, механізмами правової держави. До них слід відносити принципи верховенства права, розподілу влад, реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина.

Принцип верховенства права зафіксований у ст. 8 Конституції України. Він у правовій державі визначає умови життєдіяльності усього соціального організму, тобто порядок створення, існування і функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільностей, ставлення до них, а також між собою окремих громадян, а тому є базовим, найбільш значущим. Саме завдяки цьому він модифікується у різних сферах функціонування держави і права, наприклад, у правоутворенні, право-реалізації, правоохороні.

Він також означає, що не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій. А звідси випливає і твердження про те, що не держава надає права і свободи людині, а народ створює право щоб обмежити ним державну владу. У правовій державі владі притаманні деякі межі, які вона не може переступити. Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особою непорушних та недоторканих прав, розподілом влади, чітким визначенням компетенції її структурних одиниць і т. ін. Уперше у правовій державі визнається, що особа має певну сферу самовизначення і самовиявлення, в яку держава не має права втручатися.

Відповідно до цього принципу повинна помінятися сама філософія

розуміння права і прав людини. Адже Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти з цього питання затверджують абсолютну цінність людської особистості, її пріоритет над державою, природний, невід'ємний характер прав і свобод людини. Виходячи з цього, вітчизняній юридичній науці і практиці слід по-новому підійти до визначення зовнішнього вираження права, тобто до розуміння закону і загалом законодавства. Необхідно визнати, що закон - це не продукт довільної діяльності держави, він повинен, по-перше, відповідати демократичним правовим принципам справедливості, гуманізму, демократії і т. ін.; по-друге, затверджувати і забезпечувати права, свободи і законні інтереси громадян; по-третє, відображати суспільні відносини, що об'єктивно склалися, не допускати їх надмірного випередження чи відставання від них. Законодавець, в тому числі і національний, має зрозуміти, що у своїй діяльності він обмежений цими закономірностями; і лише після цього можна говорити про один з істотних кроків на шляху до розбудови правової держави.

Формування правової держави в Україні, враховуючи її минуле і сучасне, буде складним і тривалим процесом, який вже нині вимагає здійснення кардинального реформування політичної, економічної, правової та інших соціальних систем суспільства, проголошення задоволення прав, свобод і обов'язків особи - головною функцією держави, відродження моральності, побудови громадянського суспільства.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що верховенство права у сфері економічної системи має виражатися в регулюванні якнайбільшої кількості виробничих відносин, зокрема щодо володіння, використання і розпорядження власністю. Право повинно охопити не тільки усю сферу виробництва, але і розподілу, обміну і споживання. До того ж слід зазначити, що сучасний стан розвитку економіки вимагає існування плюралістичних економічних відносин, неоднотипних форм і видів господарської діяльності, якісного сполучення ринкової економіки і державного планування і прогнозування, знищення державного монополізму, антимонopolьної політики, ефективної зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності тощо. Об'єктивна необхідність

виникнення і розвитку нових економічних явищ матеріально зумовлює верховенство права, на підставі і відповідно до яких ці явища виникають і функціонують. Крім того, виникнення нових виробничих відносин за своєю сутністю потребує верховенства права, міцного і стабільного правопорядку і законності, успішної боротьби зі злочинністю.

Більше того, діалектика соціального життя свідчить, що економічну реформу можна здійснити тільки за умови розширення і поглиблення політичної демократії, вдосконалення подальшого забезпечення прав людини, підвищення ролі права у суспільстві. З іншого боку, глибоке реформування економічної системи здатне забезпечити поліпшення матеріального рівня життя людини, а значить теж впливає на розгортання політичної демократії, забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, визнання усіма соціальними суб'єктами верховенства права, як найбільш універсального і значущого соціального регулятора, а у цілому формування правової державності.

Принцип верховенства права у політичній системі будь-якої держави є надзвичайно важливим тому, що політична сфера життя суспільства завжди характеризується протистоянням різних політичних сил. Ця політична боротьба ніби затьмарює єдину мету розвитку суспільства, його безпеку, безпеку окремих громадян, їх права і т. ін. Держава у політичній системі є особливою політичною одиницею. Вона покликана врегульовувати політичну боротьбу різних елементів політичної системи, забезпечувати правопорядок і законність, гарантувати права, свободи і законні інтереси громадян. Тому держава наділяється особливою (суверенною) владою. Інколи це призводить до узурпації інтересів громадянського суспільства публічною владою і держава стає над суспільством і правом. В таких державах політика має верховенства над правом дістає політика, що призводить навіть до свавілля і насильства. Таких прикладів у всесвітній історії чимало. Тому людство в особі своїх кращих представників завжди боролось і повинно протистояти етатичній ролі держави спочатку у політичній, а потім у всіх інших соціальних системах.

Принцип верховенства права в політичній системі підпорядковує державу

громадянському суспільству, яке за умови його реальності саме вирішує питання про форму, зміст і соціальне призначення держави. Він міститься в основі визнання народного суверенітету і його первинності стосовно суверенітету націй і держави. Саме тому Конституція України, поряд із визнанням і проголошенням дії у ст. 8, принципу верховенства права у ст. 5, встановила, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є її народ і тільки він може здійснювати цю владу безпосередньо, через органи державної влади та місцевого самоврядування. Отже, принцип верховенства права і політична демократія нерозривні.

Зазначений принцип має своє значення і в інших сферах суспільного життя. Він безпосередньо стосується духовної системи суспільства. Адже культура особистості та правова держава - це поняття, які взаємодоповнюють одне одного. Дійсні цілі правової держави не можуть обмежуватися тільки сферою економіки і політики. Вона має піклуватися про задоволення нематеріальних (духовних) інтересів людини: про формування, у тому числі правової свідомості і культури і на цій основі підвищення загальної юридичної грамотності, подолання правового нігілізму, конформістського ставлення до права.

Правова держава має здійснювати солідарні інтереси людей. За допомогою правової держави здійснюється те, що потрібне, дороге та цінне людям. Таким чином, держава має на меті створення найбільш повних та всебічних форм людської солідарності. Завдання правової держави - загальне благо. Зміцнюючи солідарність між людьми, держава звеличує людину, надає їй можливість реалізувати найкращі якості своєї природи і втілити ідеальні цілі. У цьому розумінні необхідно визнати, що верховенство права набуває фундаментального значення в національних відносинах, оскільки право загалом є загальним, рівним, формально-визначеним регулятором людської поведінки безвідносно до національності людини.

Принцип верховенства права є актуальним і в соціальному, особистісно-людському аспекті. Адже людина є критерієм людського прогресу, мірою історичних досягнень суспільства і держави. Роль права при цьому вбачається у

забезпеченні самовизначення особи, її розвитку і соціалізації, зв'язку з іншими людьми, з суспільством у цілому. Право є об'єктивно можливим масштабом соціальної свободи, що стимулює її творчу активність, самоусвідомлення людини, гарантує суспільне визнання того, що кожний індивід народжується вільним і рівним іншому, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, що зумовлює невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, щастя, пошану і недоторканність.

2. Пріоритет прав людини як визначальний принцип правової держави

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Принципово важливим тут є визнання людини соціальною цінністю: адже це означає, що людина є цінністю не тільки сама для себе, але й для всього суспільства, для соціуму. Причому, оскільки ця цінність «найвища», то жодне інше явище не може поціновуватися суспільством вище, аніж людина, не може перевершити цінність людини. Всі інші соціальні цінності мають бути підпорядковані, «субординовані» цінності людини. Не існує такої цінності, заради якої можна було б пожертвувати людиною. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Призначення цього положення - визначити основний - соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою: такий вектор нині в Україні відображається формулою «від людини - до держави» (а не «від держави до людини», що було властиве тоталітарному режимові, що існував в Україні досі). Отже, це положення має антитоталітарну спрямованість, є гуманістичною засадою діяльності держави.

З цього випливає, що держава не всевладна щодо людини: у своїй діяльності вона має бути обмежена правами і свободами людини. У цій підпорядкованості держави правам і свободам людини саме й реалізується панування, верховенство права. Дане положення конкретизує конституційну

настанову стосовно того, що діяльність держави має зумовлюватись правами та свободами людини. Позитивна відповідальність полягає у тому, що держава має створювати різноманітні умови, необхідні для здійснення прав і свобод людини.

3. Гарантованість прав людини у правовій державі

Сутність принципу гарантованості прав людини у правовій державі полягає в тому, що права, свободи, обов'язки і законні інтереси людини і громадянина повинні бути не тільки продекларовані у законодавчих актах, але й забезпечені і гарантовані усіма соціальними суб'єктами і насамперед державою. Для цього остання повинна створювати зовнішні і внутрішні механізми. Зовнішній механізм забезпечення реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина характеризується постійним розширенням і оновленням міжнародних відносин у сфері гарантування прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини. Світова спільнота визнала права людини загальнолюдською цінністю.

З цієї точки зору можна стверджувати, що правова держава - це така організація влади, яка обмежена правами і свободами людини і громадянина. Ці права і свободи є системоутворюваною категорією стосовно правової держави, адже остання виникає і існує, в особі усіх державних організацій, для їх забезпечення. Права і свободи людини і громадянина визначають взаємовідносини не тільки індивіда і держави, але й держави та інших соціальних суб'єктів. Мається на увазі, що держава повинна підтримувати і забезпечувати тільки такі колективні соціальні інтереси, які не суперечить правам і свободам конкретного індивіда. Водночас правова держава покликана забезпечувати у суспільстві розумний компроміс, попереджувати соціальні катаклізми і потрясіння. А тому у більшості країн світу кількість і якість прав людини неухильно зростає. При цьому вони спочатку закріплюються у міжнародних договорах і угодах, а потім і у національному законодавстві конкретної держави. Але рівень політичного, економічного і культурного розвитку у різних державах різний. Деякі держави через об'єктивні і суб'єктивні причини не можуть

забезпечити не тільки міжнародну кількість і якість прав людини але і свої власні права, що продекларовані у національному законодавстві. Так створюється певний розрив між тим, що проголошено, і практикою його реалізації. У різних країнах мірило і сама сутність цього розриву різні, не є одноманітними його причини і витоки, методи і способи його подолання.

Це і викликає необхідність створення спочатку теоретично, а потім і практично універсального механізму гарантування і реальності прав людини і громадянина. Він повинен охоплювати усі сторони життя суспільства і забезпечувати існування і дієвість прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина. Цей механізм не є незмінним, він перебуває в постійній динаміці, удосконалюється, пристосовуючись до умов життя суспільства, що міняються.

Отже, після декларування прав, свобод, обов'язків і законних інтересів у міжнародних нормативно-правових актах, вони повинні відображатися в національному законодавстві держави, насамперед в її конституції і законах. При цьому в національному законодавстві держави мають викладатися права і свободи людини і громадянина таким чином, щоб вони пов'язували всю систему органів держави.

Важливе місце у цій справі посідають спеціальні процедури: конституційні, судові, адміністративні, профілактики і попередження, припинення і розслідування порушень прав і свобод людини і громадянина, контролю за їх дотриманням, можливості їх тимчасового обмеження. Не слід забувати про спеціальні органи та особливий механізм здійснення охоронної і правоохоронної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Проблема реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів має не тільки правовий аспект. Вона тісно пов'язана з політичним і економічним становищем суспільства, станом його духовності і консолідованості. Отже, для того, щоб створити в Україні правову державу, в якій би були реальними права, свободи і обов'язки людини і громадянина, потрібно:

- створити єдину Концепцію забезпечення прав, свобод, обов'язків і

законних інтересів людини і громадянина і таким чином забезпечити послідовність, системність і комплексність вирішення цього завдання;

- у зазначений Концепції або в іншому законодавчому акті передбачити шляхи підвищення правової культури посадових осіб, конкретні міри відповідальності за відхід від права, який найбільш очевидно виявляється в неповазі до прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина. Права останніх - це категорія, яка чужа для правосвідомості більшості тих, хто за чинним законодавством покликаний забезпечувати її недоторканність. Найбільш очевидним підтвердженням цьому є їхнє ставлення до Конституції України;

- слід активно пропагувати, а можливо навіть і вчити самих громадян відстоювати свої права, використовуючи правосуддя, можливість звернення до вітчизняних державних органів і міжнародних та національних недержавних органів і організацій. Такими засобами захисту можуть бути звернення до засобів масової інформації, використання найрізноманітніших громадських об'єднань (партій, професійних спілок), звернення до трудових колективів. Особливого значення набувають правозахисні рухи, тобто колективні дії у формі різних об'єднань для захисту прав і свобод, що переслідують або загальні, або конкретні цілі (дітей-сиріт, учасників війн, жертв політичних репресій і т. ін.). Це напевне одна з найскладніших і водночас найважливіших проблем нашого суспільства;

- реальність прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина безпосередньо залежить від сили (авторитету) держави. Остання не може вважатися непотрібним явищем, ворогом громадянського суспільства. Тільки вона може виступати від імені усього народу. Політика приниження ролі держави не має нічого спільного із роздержавленням власності, конкуренцією, приватизацією, створенням вільних ринкових відносин. Всі ці явища спрямовані на побудову громадянського суспільства, яке діалектично передбачає існування правової держави, а держава знаходить свою міць у праві. Зміцнення держави повинно здійснюватися шляхом послідовного укріплення і вдосконалення усіх його влад - законодавчої, виконавчої, судової. Розкоординованість влад, непогодженість їхніх дій, а тим більше протистояння - свідчать про слабкість

держави, неможливість вирішення нею своїх завдань і функцій. Міцна держава не має нічого спільного із тоталітарною державою;

- поряд з визнанням норм Конституції України нормами прямої дії, слід встановити принцип прямої дії норм міжнародного права у сфері охорони і забезпечення прав людини і привести у відповідність з ним національне законодавство, насамперед у тому розумінні, щоб визнати на конституційному рівні увесь комплекс прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина з урахуванням досвіду міжнародного права і національно-культурних потреб держави;

- необхідно також більш детально регламентувати право осіб на правову допомогу з урахуванням того, що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно і кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

4. Взаємна відповідальність людини і держави у правовій державі

Єдиний спосіб забезпечити демократичну спрямованість влади — це покласти в основу діяльності держави обов'язок дотримуватись беззаперечного пріоритету прав і свобод людини і встановити невідворотну відповідальність державних органів і посадових осіб за невиконання цього обов'язку.

Відносини між державою як носієм політичної влади і громадянином як учасником її формування і здійснення повинні будуватися на засадах рівності і справедливості. Визначаючи в законах міру свободи особи, держава в цих межах обмежує себе у власних рішеннях і діях. Вона бере на себе зобов'язання забезпечувати справедливість у відносинах з кожним громадянином. Підкоряючи праву, державні органи не можуть порушувати його розпорядження і несуть відповідальність за порушення чи невиконання цих обов'язків. Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, що виключають адміністративне свавілля. До них відносяться: відповідальність депутатів перед виборцями (відкликання депутата); відповідальність уряду перед представницькими органами; дисциплінарна, цивільно-правова чи кримінальна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за невиконання своїх

обов'язків перед конкретними суб'єктами права.

На тих же правових початках будується відповідальність особистості перед державою. Застосування державного примусу повинно носити правовий характер, не порушувати межі свободи особи, відповідати за вчинене правопорушення.

Правовий характер взаємної відповідальності держави й особистості - це важлива складова частина об'єктивно складається в суспільстві права, а не продукт волевиявлення держави. Дотримання правових вимог - юридичний обов'язок всіх їх, насамперед, держави. Цим підкреслюється не відчуженість природних прав людини в правовій державі.

Такі основні характеристики правової держави. У них концентруються загальнолюдські цінності, сформовані в процесі тривалого розвитку державно-організаційного суспільства. Природний прогрес людського життя вносить і буде вносити нові елементи в теорію і практику будівництва правової держави.

5. Права людини і формування правової держави в умовах реформування політичного та економічного ладу в Україні

Формування й існування правової держави в будь-якій країні припускає встановлення не тільки формального, але і реального панування закону у всіх сферах життя суспільства, розширення сфери його прямого, безпосереднього впливу на суспільні відносини.

Зрозуміло, що сьогоденні політичні та економічні перетворення мають відбуватися задля забезпечення основних прав та свобод громадян України. Правова держава одночасно є і соціальною. Проте забезпечити соціальні гарантії неможливо без належного економічного розвитку.

В Україні й інших країнах, що ставлять своєю метою формування правової держави, питома вага підзаконних, відомчих актів цілком можливо і потрібно змінити. У протилежному випадку заклики й установки про державотворення неминуче залишаться нереалізованими закликами й установками та ускладнюють

реалізацію конституційних засад в економічній сфері.

Серед інших рис і особливостей правової держави варто вказати на такі, як повна гарантованість і непорушність в умовах його існування прав і свобод громадян, а також встановлення і підтримка принципу взаємної відповідальності громадянина і держави. Як громадяни несуть відповідальність перед державою, так і державна влада повинна нести відповідальність перед громадянами.

У сфері теорії держави і права відбулася досить значна зміна політичних і ідеологічних орієнтирів. Однак у практичному політико-правовому житті, що стосується правової держави і принципу поділу влади, за останні роки не відбулося яких-небудь істотних змін. Наявність їх без сумніву свідчило б про рух держави і суспільства по шляху не декларованої, а реальної для всіх громадян Української демократії.

У числі найважливіших ознак і рис правової держави виступає не тільки створення, але і підтримка в суспільстві режиму демократії, законності і конституційності, запобігання спроб узурпації влади, зосередження її в одних чи декількох руках.

Саме на наш погляд, у правовій державі (як один з головних ознак його існування) повинно бути досягнуте реальне забезпечення прав і свобод рядових громадян. Повинний бути створений механізм їхньої повної гарантованості і всебічної захищеності; послідовно проводитися в життя принцип оптимального сполучення прав і свобод громадян з їх конституційними обов'язками.

Крім названих, є й інші ознаки і риси, що характеризують правову державу і принципово відрізняють її від не правової держави. Їх досить багато і вони дуже різноманітні. У своїй сукупності вони дають загальне уявлення про те, що є правова держава, яка її сутність зміст, основні цілі її створення і призначення. Нарешті, які умови її формування і функціонування.

Останнє є принципово важливим, особливо для сучасної України, так само як і для інших країн, що ставлять перед собою завдання формування на базі існуючих державних структур правової держави. Тому що якщо в країні немає реальних – об'єктивних і суб'єктивних умов для створення, а потім - нормального

функціонування правової держави, то не може бути і мови про успішне рішення даної проблеми.

Принципово важливими передумовами державотворення в нашій країні є також: вироблення в широких шарів працюючого населення навичок, потреб і досить високого рівня компетентності для свідомої участі їх у керуванні державними і суспільними справами: наявність у суспільстві міцного правопорядку, непорушної законності і конституційності; ствердження принципу плюралізму думок і суджень у всіх сферах життя суспільства і держави; розвиток системи самоврядування народу в центрі і на місцях; послідовне розширення і поглиблення в сфері економіки, політики, культури, науки, у соціальній сфері життя суспільства принципів реальної демократії.

Важливими умовами і передумовами формування правової держави в Україні є також створення внутрішньо єдиного, несуперечливого законодавства. Існуючі нині протиріччя в правовій системі, що виникає час від часу боротьба діючих законів і законодавчих актів, видаваних на місцях, не тільки не наближають країну до правової держави, але, навпаки, ще більше віддаляють.

Серед існуючих умов і передумов успішного формування і функціонування правової держави варто назвати наявність у країні громадянського суспільства.

В даний час Українська дійсність характеризується невисоким рівнем політичної і парламентської культури, правовим нігілізмом, слабкістю демократичних традицій і навичок. Якщо і можна для України визнати концепцію правової держави, то, зрозуміло, з цілим рядом застережень, з огляду на відношення громадян України до права як соціального інструменту, історичну прихильність до сильної держави, низьку «природну» правову активність і ініціативу.

На жаль, доводиться констатувати, що за більш ніж десятирічний строк чинності Конституції людина, утвердженням цінності якої пронизаний її дух, в реальності так і не стала «мірилом усіх речей». Властива тоталітаризму ідеологія «панування держави», в якій людині відводиться місце виключно підпорядкованого суб'єкта, на практиці продовжує домінувати. Звідси —

незахищеність особи у відносинах з владою, зловживання з боку державних чиновників, їх безвідповідальність і безкарність, корупція, орієнтація на власні корпоративні інтереси, а не на потреби та інтереси людини тощо.

Правова держава – це суверенне політико-територіальне об'єднання громадянського суспільства, в якому найголовнішою цінністю виступає людина, її права і свободи та забезпечується реальне верховенство права і закону на основі принципів: розподілу влади, взаємної відповідальності держави і громадянина, “зв’язаності” держави своїми законами, створення ефективної системи правосуддя, наявності конституційного судочинства, реальності прав і свобод громадян, наявності дієвого контролю за дотриманням законодавства.

Нижче наведені основні загальні ознаки правової держави.

Соціально-змістовні:

а) верховенство закону. Це означає підпорядкованість держави та її інститутів правам людини, визначення пріоритету права перед нормами моралі, звичаїв тощо (П.М. Рабінович);

б) відносини між державою і громадянином повинні будуватися за загальнодозвільним принципом: громадянину дозволено робити все, що прямо не заборонено законом;

в) існує механізм реалізації взаємної відповідальності держави і громадянина;

г) досягнуто високого рівня правової культури більшості населення країни.

Формальні ознаки:

а) розподіл влад на основі системи стримувань і противаг **“Розподіл влад”** — перш за все передбачає розподіл функцій між гілками влади (законодавча, виконавча, судова).

б) юридична захищеність особи;

в) ефективна система правосуддя як надійна юридична гарантія прав людини;

г) неухильне виконання та дотримання вимог законів і підзаконних актів усіма учасниками суспільного життя.